

Jizz, drag och dipp

Tyst kunskap och naturupplevelse i fågelskådarkretsar

Susanne Nylund Skog

I en blänkare i *Dagens Nyheter* undrar journalisten Ingrid Borggren om det är en slump att det vinnande bidraget i *Designtorget*s och *Nöjesguidens* designtävling "Mönsterjakten" föreställer småfåglar, "just nu när fågelskådande har blivit hippt". Tidningen *Hemslöjd* ägnar ett helt nummer åt "Fåglarna!", magasinet *Filter* frågar sig om fågelskådning är meningen med livet, och konstaterar att fågelskådning hamnar högt på 2010-talets svenska trendlista. Samtidigt har fågelskådning i Sverige en lång historia med rötter i Carl von Linnés vetenskapliga gärning. Utöver ornitologins naturvetenskapligt motiverade skådning, finns det en väletablerad tradition av föreningar och organisationer som aktivt värnar fågellivet och som kombinerar fågelskådning med ringmärkning och kartläggning av fåglar. Hur förenas det trendiga och det traditionella i den samtida fågelskådningen? Är det ens en motsättning?

Kryssjägare och ornitologer

Idag skådas det fåglar på både öländska uddar och sörmländska soptippar, på tidiga morgontimmar i Stockholms innerstad och på skånska ängar nattetid, så kallad månskådning. Från att ha varit en utpräglad manlig sysselsättning för medelålders välutbildade män har fågelskådning blivit något både kvinnor och män, unga som gamla, gör. Det är inte enbart förändrade sociala

och kulturella strukturer som gjort att fler skådar fågel, den nya tekniken har också ökat möjligheterna, samtidigt som nödvändig fågelkunskap numera finns tillgänglig på internet. Det publiceras även en uppsjö av böcker om fågelskådning och det finns flera tidskrifter i ämnet. Inte förvånande finns det också flera olika sorters fågelskådare, som ornitologer, kryssjägare, hårdskådare, kryssare, bongare, amatörskådare och måttlig-

Teckning av Alva Skog, 2011.

hets-skådare. Fågelskådningen har dessutom sin egen terminologi.

Vilka är dessa olika kategorier av fågelskådare? Vad gör de egentligen? Hur vet de vad de ska titta efter? Och varför gör de det? Varför har fågelskådandet blivit trendigt? I denna artikel vill jag resonera kring dessa frågor genom att ta min utgångspunkt i fågelskådartermerna jizz, drag och dipp. Syftet är att visa att fågelskådares naturupplevelser är baserade på en delad tyst kunskap, vilken bland annat kommuniceras med den fågelskådarterminologi jag undersöker i artikeln. Termen *tyst kunskap* kommer

från engelskans *tacit knowledge* som betecknar kulturella och sociala regler, uppfattningar, sinnesintryck och värderingar som tas för givna i mänskligt handlande. Materialet utgörs av samtalsintervjuer, som jag själv och etnologistudenter gjort med fågelskådare, litteratur om fågelskådning och svar på en internetbaserad frågelista från Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

När man skådar fågel tar man sig till en så kallad fågellokal med kikare (oftast en liten handkikare och en stor så kallad tubkikare) och inväntar fåglar. Lokal är en allmän beteckning

på ett visst mindre område. I fågelskådarsammanhang är en lokal ofta liktydig med en biotop, som är en ekologisk term för ett område som karakteriseras av vissa yttre faktorer och vegetation. I biotopen hör ett visst växt- eller djursamhälle hemma, och det är biotopens egenskaper som bestämmer vilket samhälle som kommer att finnas där. En biotop kan vara en större del av landskapet, till exempel en hed, en mosse, en granskog eller en sjö, men det kan också vara ett litet område, till exempel en hällmarksyta, en damm eller ett strandparti.

På många fågellokal finns fågeltorn där man står i tystnad med andra, oftast på morgontimmarna när fåglarna är som mest aktiva. I en studentintervju från 1994 beskriver Susanne, en kvinna född 1964, det så här:

Man åker och tittar på vadarfåglar. Man åker då och tittar på havsfågel, eller man åker till ett skogsparti, där man vet att det finns en viss typ av fågel, och då på vintern åker man och tittar på örnar och då vet man var de finns och sedan är det flyttfågelsträcket på hösten.

Fågelsträck är en allmän benämning på fåglars flyttning, som är av stort intresse för skådare och anger lokaler för fågelskådning. Vissa fågelskådare för listor över arter de sett. De kan föra listor över arter de sett under en säsong, på en plats eller under sin livstid. När de ser en fågelart för första gången så kryssar de av den på listan/listorna. En del fågelskådare ägnar mycket energi åt sina listor och jagar nya kryss. Dessa skådare kallas av andra skådare för kryssare, hårdskå-

dare eller kryssjägare. Flera kryssjägare, och andra skådare, har därför ett mobiltelefonbaserat larmsystem (BMS) där de får veta om en sällsynt art, en så kallad raritet, setts någonstans. Larmsystemet bygger på att observatören av en sällsynt fågel knappar in ett meddelande på sin telefon, om vad/var/när/hur han/hon sett, varefter detta simultant skickas till de 1600 (2011) abonnenterna. Att snabbt ta sig till en plats för att se en sällsynt art kallas att dra och om många drar samtidigt skapas ett så kallat drag, enligt logiken ju sällsyntare fågel ju större drag. Om man då missar att se eller höra fågeln man dragit på, blir det en dipp.

I en radiointervju 2011 förklarar konstnären och fågelskådaren Bo Melin drag så här:

Det kommer ju in, blåser ju in fåglar. De kanske hade tänkt stanna i Baltikum men hamnar i Halmstad. Om en seriös fågelskådare får syn på en sådan då blir det ett så kallat drag. Då larmar de ut. De här lite mer seriösa fågelskådarna. Förr hade man sådana här nummerpresentatörer med olika koder, men nu för tiden har man det som en app på sin moderna telefon. Gökunge i Halmstad, det hade inte blivit något större drag då, men vi säger: Härfågel i hamnutfyllnaden i Halmstad, till exempel. Då sticker många. Det är inte så väldigt många som sticker på en härfågel. Hade det varit en öken-trumpetare.

Eftersom fåglar är oförutsägbara varelser som snabbt och utan förvarning kan röra sig från en plats till en annan, behöver också skådaren på

Drag på bruntrast (turdus eunomus), Säbyholms naturbruksgymnasium i Upplands Bro, Uppland, 2011.

Foto: Elin Lundquist.

jakt efter rariteter vara i ständig beredskap för att omedelbart ge sig av på långa, snabba och strapatsrika resor. Det florerar otaliga historier om kryssjägare som lämnar allt och hals över huvud ger sig av för att få möjlighet att se en fågel. Några handlar om brudgummen som lämnar bruden vid altaret, andra om skådaren som

hyr ett flygplan för att på snabbast möjliga sätt ta sig till platsen där rariteten rapporterats ha setts och ytterligare andra som beskriver skådare som avbrutit middagar, kärleksstunder och viktiga möten i jakten på fåglar. Lisa berättar i en intervju från 2011 att på sjukhuset där hon tidigare arbetade ”var det en del kirurger som

hade de här larmen på sig och vanligen så var det en patient som var dålig, men det kunde lika gärna vara en fågel som hade synts någonstans”.

När en skådare väl dragit på en fågel gäller det inte bara att fågeln finns kvar på platsen, utan också att skådaren har tillräcklig kunskap för att se eller höra den och på så vis kunna kryssa den. Enligt Sveriges ornitologiska förening räcker det att höra fågelns läte för att få kryssa den. Andra nationella sammanslutningar, som i exempelvis Storbritannien, kräver att man även sett fågeln. Termen fågelskådare är ur ett sådant perspektiv en aning missvisande eftersom den placerar seendet i förgrunden.

Ett sätt att undvika att missa fågeln, att undvika en dipp, är att ha så kallad jizz-kunskap. Mycket förenklat är jizz en fågels personlighet eller dess topografi. Jizzen beskriver ”varje fågels separata och svårdefinierade visuella personlighet”, men också förmågan att se världen ur fågelns perspektiv och att kunna definiera fågeln genom dess jizz. En intervjuad man säger att jizz är ”som en känsla för fågeln”. Ibland kallas den här känslan för ”the zen of birding”. Många uppfattar jizz som en synonym till habitus, i betydelsen ”det helhetsintryck som organismen ger”.

Termens ursprung är omtvistad, några hävdar att den kommer från andra världskrigets militärflygsjargong och förkortningen GISS som står för *General Impression of Size and Shape* och användes om flygplan. Enligt andra har dock termen används inom fågelskådningen redan på 1920-talet. En förklaring till termens ursprung är att jizz är en nedbrytning av den tyska termen

gestalt, som ungefär betyder ”enhetlig och sammanhållen form”. Andra menar att termen har sitt ursprung i det engelska ordet *gist*, som ungefär betyder *essens*, eller i det skotska ordet *gizz*, som betyder *ansikte*.

När man gör en nätsökning på termen jizz hamnar dock de flesta träffarna på pornografiska sidor. Förklaringen är att termen även används i betydelsen *manlig orgasm*. Så skriver man till exempel på *The Urban Dictionary* och på engelskspråkiga *Wikipedia*, där det också står att jizz är ett alternativt sätt att skriva *jism*, som är slang för *sperma* eller *utlösning*. Denna betydelse av termen kan ha sitt ursprung i den engelska 1800-tals termen *gism* som hänvisade till en hästs energi eller styrka.

Trots termens omtvistade ursprung används den av fågelskådare världen över och inte minst av de skådare som 2012 svarade på den nätbase-erade frågelistan om fågelskådning.

Webbssvar och fågelskådartermer

Som en del av projektet *Naturen för mig* lade Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala ut en kortare frågelista om fågelskådning. Listan lanserades på webben i februari 2012 och i oktober, när den togs bort, hade vi fått 167 svar. Fyrtionio av svaren var från kvinnor och genomsnittsåldern på dem som svarade låg runt sextio år, men även flera personer födda på 1970-, 1980- och 1990-talet svarade. En fråga vi ställde var:

Känner du till termer som jizz, string, dipp med flera? Om så är fallet, lista och förklara gärna termer du (eller andra) använder.

De flesta svarade att de kände till termerna och redogjorde därefter för deras betydelse. Alla som gav en förklaring till termen jizz, förklarade också termerna string och dipp. En man skriver:

Jadå, det finns en egen vokabulär bland skådare! String och stringare är negativa, felbestämning respektive person som brukar felbestämna, fuska, ljuga etc. Det blir rätt tydligt när en och samma person hittar mycket ovanliga arter som sedan ingen annan får se ...

Den här mannen som är född 1966 inleder sin beskrivning av skådarterminologin med att genom termen string beskriva en icke-önskvärd skådare och ett icke-önskvärt beteende. Han fortsätter sin beskrivning så här:

Dipp är att man skulle åka på t ex bruntrasten och missa den. Inte roligt! Jizz - fågelns karaktär. Man bestämmer ofta fåglar, om inte alltid till art så i alla fall till artgrupp, på jizzen. Man ser t ex en mörk fågel delvis i bågflykt över havet - en labb. Sedan gäller det att detaljgranska för att försöka se vilken labbart det är. Men även där kan jizz spela in - är den slank eller bukig osv.

Flera av de som svarade listade en mängd andra, mer eller mindre, kända termer och ord. Samma man fortsätter sin lista så här:

Mangla - jobba av ett område noga, t ex en strandäng, en dunge etc.

Kokt i bajs - obs som är underkänd / som man anar kommer att bli underkänd.

Tråla - jobba med tubkikaren på långt håll, mest vid havsfågelskådning.

Sekundärslusk - en person som inte hittar något eget, bara åker på andras larm.

Primärskåda - att åka ut och leta själv (eller i grupp) på lokal där det inte redan har varit en massa andra / där det redan upptäckts något.

Slital/slitare - att mangla / en person som har för vana att mangla.

Tungt - något ovanligt.

Terminologin är i det närmaste att betrakta som ett socialt och kulturellt språk. Lägg märke till hur termerna beskriver praktiken. Termer som mangla och slita pekar ut praktiken som hårt arbete. Listorna är ibland väldigt långa. En man född 1960 skriver så här:

Jizz: Intrycket man får av fågelns utseende, beteende, biotop etc.

String: Att bestämna fåglar fel och sedan informera om fyndet (oavsiktligt).

Stringare: En person som fått rykte om sig att ibland felbestämna fåglar.

Dipp: "Dra på" en fågel och sedan missa den.

Drag: Att åka (dra) på en fågel (som andra upptäckt och rapporterat om).

Dragare: En person som åker på drag.

Kryss: En ny art (för en själv).

Kryssa: Se en ny art.

Blocker: En ovanlig fågel som man själv (men få andra) har sett.

Megaart: Mycket ovanlig Sverigeart.

Skamart: Fågel man ännu inte sett, men med tanke på antalet kryss borde ha sett.

Skamkryss: När man får se sin skamart.

Larm: Information via BMS i mobiltelefonen om en ovanlig fågel (eller ett vanligt telefonsamtal från skådarkompis).

Soffkryss, skrivbordskryss: När en fågelras man tidigare sett, genom beslut upphöjs till egen art. Man får då kryssa fågeln i efterhand. Ex. på nya arter: kaspisk trut, iberisk gransångare.

Söndagsskådare: Fågelintrasserad, som mest skådar i hemtrakten under helger.

Skogsskådare: Fågelskådare som mest inventerar och ofta är ointrasserad av kryss.

Blykowa: Den äldsta versionen av tubkikare.

Termerna skamart och skamkryss indikerar att det i fågelskådarkretsar finns vissa arter man bör ha sett. Termerna soffkryss och skrivbordskryss pekar på att fågelskådandet är beroende av ett reglerat kunskapssystem, som när det ändras kan leda till att en skådare i efterhand kan kryssa en fågel hon eller han sett för länge sedan. Det är om fågeln räknas som en egen art eller ej, som reglerar om den kan kryssas. Terminologin beskriver således det språkliga sammanhanget och vad som är viktigt för en fågelskådare. En man född 1988 skriver så här:

Jo, alla dom termerna använder jag. Men det är ju verkligen ett sociolekt som skådare har och det ändras hela tiden. Som exempel är här ett par ord som man kan använda för att beskriva aktuellt väderläge: giftigt, livsfarligt, sjukt lovande, hett, ofarligt, kasst, eller när det är sjukt giftigt kan man säga att "hela fågelboken är ute och flyger" (betyder ungefär: vad som helst kan dyka upp).

Här ser vi att vädret inte förvånande är centralt i fågelskådning. Men språkbruket beskriver även vilka som ingår i den sociala och kulturella gruppen. En man född 1955 avslutar sin lista med öknamnet på en illa omtyckt "skådarprofil" och en man född 1962 skriver att "öknamn på skådare är vanliga inom gruppen".

Språkbruket är på så vis både sammanhållande inåt och avgränsande utåt. "Som fågeljournalist är det ett måste att behärska dessa termer", skriver en man född 1951. För att förstå vad fågelskådare är och gör behöver man kunna språkbruket, menar alltså journalisten, och för de som är delar av sådana kulturella sammanhang faller sig språkbruket helt naturligt. Som svar på frågan om han känner till fågelskådar-termer svarar en man, född 1965:

Visst gör jag. Subkulturspråk finns överallt. Jag kan också svänga mig med lägga in (se och bokföra), arta (artbestämna), skulka (gömma sig, vara svårsedd) och sett nåt / haft nåt (fråga till skådare som redan är på plats, underförstått något utöver det vanliga).

En annan man, född 1980, svarar att han känner till termerna och påpekar att han säkert använder "en drös termer till" men att han inte kommer på dem på rak arm eftersom de är "helt självklara" för honom. De är ett slags oreflekterad tyst kunskap. Detsamma ger en man, född 1945, uttryck för när han skriver att termerna ingår i hans familjs och vänners vokabulär och att de "används frekvent".

Art-hets och vetenskap

Dessa män ger alltså, genom att de behärskar termerna, uttryck för att de tillhör gruppen fågelskådare och innehar "den tysta" skådarskapskapskapen. Andra, som också svarat på frågelistan, är dock mer tveksamma till om de är berättigade att använda termerna. En man, född 1956, skriver att eftersom han ofta är ute ensam kommer han inte "i kontakt med terminologin inom domänen". En kvinna, född 1952, skriver att hon känner till vad några betyder men att hon själv inte använder dem, utom möjligen när hon är i "sådana sällskap". En annan kvinna, född 1944, inleder sitt svar med "Nää, haha! Det känner jag inte till". Hon skriver att det enda hon vet är att ornitologer "häckar vid bäckar och träckar i säckar". Ytterligare en kvinna, född 1951, skriver att hon "aldrig hört termerna". Hon har gått två nybörjarkurser i fågelskådning och där sade de aldrig någonting om termerna. Hon tror att de är "proffsuttryck". Hennes kommentar är intressant eftersom tyst kunskap ofta brukar karaktärisera och avgränsa olika professioner, till exempel läkarens, sjuksköterskans eller polisens.

De personer som i sina frågelistsvar utan omsvep medger att de inte behärskar terminologin är kvinnor. Detta trots att det går att skaffa sig kunskap om termerna, även om man inte är ute i fält med redan invigda, eller på egen hand. En man född 1967 är tydlig med varifrån han inhämtat sin kunskap om terminologin. Han skriver att han läser tidningarna *Roadrunner* och *Vår fågelvärld*, "samt den mesta fågellitteraturen" och att det är därför han känner till "fågelskådarjargongen". En annan man, född

1948, ger tips om var man kan få kunskap om terminologin, när han skriver att hela listan har publicerats i Club 300:s tidning *Roadrunner*. Implicit tycks han påpeka att frågan är onödig, eftersom kunskapen är tillgänglig för alla som söker den.

Men Club 300, som ger ut *Roadrunner*, var inledningsvis inte en förening för alla. Föreningen, som "vill verka för och med fåglarna i tiden", startades 1984 av "ett litet gäng raritetsugna entusiaster med fler än 300 arter på sin Sverigelista". Det var således en exklusiv krets kryssjägare som gick samman. 1993 tillkom tidskriften *Roadrunner* och 1995 registrerades medlem nummer 300. Under 1990-talet etablerades också en rikstäckande larmtjänst (RiX-larm) och föreningen skapade en webbplats. Det var också då kravet på 300 sedda arter för medlemskap slopades, eftersom det begränsade föreningens anslag. Detta gjorde att medlemsantalet ökade markant. 2005 lanserades det mobiltelefonbaserade larmsystemet (BMS) och 2008 infördes den så kallade "dragrätten", som innebär att medlemmarna betalar en miljöavgift för att finansiera fågelskydd. På så vis erkänner de raritetsjagande kryssarna dragets miljöpåverkan, vilket de blivit mycket kritiserade för. Fågelskådaren Susanne, som är bosatt i Skåne, berättar i en studentintervju från 1994:

Det blir mycket art-hets om en sällsynt fågel syns någonstans i Östergötland, och så sätter man ju sig i en bil och kör till Östergötland och det stämmer ju inte med allt det andra man har lärt sig när man varit ute.

Christer, som också intervjuades av en student 1994, beskriver medlemmarna i Club 300 så här:

Det är ett extremt fågelskådande där, som jag tycker är helt förkastligt. När man utnyttjar då, far runt med bilar i kanske flera hundra mil en helg bara för att se en art. Jag har hört, till och med, att man utnyttjar flygplan som transport för att ta sig till ett ställe. Men okej vill man lägga pengar på det så kan man vara med där. Men det tycker jag inte är det här riktiga fågelskådandet, inte de där långa turerna.

Att många kvinnor skriver att de inte känner till eller använder terminologin behöver inte enbart bero på att de saknar kunskapen, det kan lika gärna handla om att de inte vill tillhöra de grupper som använder termerna. Flera som svarat är nämligen tveksamma till att använda terminologin och vissa är uttryckligen kritiska till språkbruket. En man, född 1967, skriver till exempel att han kan använda jizz ibland, men att han annars försöker att "inte använda för mycket sånt snack" och en pensionerad man skriver att han inte håller sig med "modeuttryck om fåglar". Han skriver vidare att han överlåter den saken "till fältbiologerna", med andra ord till ungdomarna. En annan äldre man, född 1939, skriver att han känner till "dessa termer och en del andra", men att han sällan använder dem och "då bara mer eller mindre skämtsamt". Han påpekar indirekt att terminologin inte är seriös då han avslutar sitt svar med att påpeka att de "viktigare fågeltopografiska termerna" är han tyvärr sämre på. Den pensionerade fågelskå-

daren upprättar en tydlig gräns mot fältbiologerna, som i hans fall representerar "de andra", och mannen som är född 1939 tycks värdesätta kunskap om fågeltopografiska termer högre än den skämtsamma jargong som jizz, drag och dipp enligt honom tillhör. Andra skådare visar sin kritiska hållning genom att påpeka att det finns äldre termer som är lika dugliga, eller till och med bättre, än de som tillhör den moderna jargongen. Här är några exempel:

I stort sett. Jizz använder jag väl sällan. Förr i tiden hette det "habitus". Dipp kanske kommer till användning ibland. Artförkortningar som "pille" (pilgrimsfalk) (man född 1940).

jizz: en anglosaxisk nymodighet för det tidigare använda ordet "habitus" (man född 1951).

Nej, inte just dem. Däremot de lite vanligare 1k, 1k+ etc etc + adult - honfärgad - hovra och några till (kvinna född 1942).

Dessa personer är lite äldre. De alternativa termer de föredrar ligger närmre vetenskapligt språkbruk och på så vis den kunskap som detta representerar. Termer som jizz, drag och dipp associerar däremot, enligt dem, till en annan sorts tävlingsinriktad kunskap. En kvinna, född 1957, skriver att hon "hört uttrycken", men att hon i övrigt använder "vårt vanliga trevliga svenska språk". En man, född 1950, skriver att han lärt sig med åren men att han är en "smula avvaktande inför hårdskådarnas jargong och inställning". Enligt honom är det alltså "hårdskådare"

som använder terminologin och med den följer en viss inställning. Hårdsådare tävlar, kryssar och försöker se så många arter som möjligt. Egenintresse går före hänsyn till naturen och fåglarna.

Erfarenhet och delad kunskap

Av citaten framgår också att kunskap om fåglar, om vad man ser och hör, är väsentlig för fågelskådare. Kunskap och erfarenhet är högt skattad i fågelskådarkretsar. Men det gäller inte bara att erövra ny kunskap och nya erfarenheter, de ska även kunna delas med andra. Det framkommer ofta i svaren att förmåga att förmedla (och på så vis demonstrera) sin kunskap är viktigt.

Jizz - det samlade intrycket av en fågel: biotop, tidpunkt och artkaraktärer. Ett väldigt användbart sätt att snabbt få ett skapligt hum om vad man ser. Kanske inte alltid så lätt att förklara för framförallt lite nyare skådare (man född 1949).

Enligt fågelskådaren och författaren Lars Sund är delandet i fågelskådarkretsar något nytt. Han skriver i sin essäbok om fågelskådning att tidigare sysslade var och en med sitt, för om man var en seriös skådare skulle man hitta sina fåglar själv. Han menar att för trettio år sedan bildade fågelskådare klubbar för inbördes beundran där de träffades då och då för att utbyta historier om de fåglar de sett sedan sist. Lars Sund själv hade turen att träffa andra fågelskådare som lärde honom att "säkert bestämma spetsbergsgäss, skilja bivräk från ormvräk på flyktsiluetten" och mycket annat som han haft nytta

av. Det gav honom insikten om att "man aldrig blir fullärd".

Att kunna läsa av andra skådare och deras erfarenhet och vilja att dela med sig, är på så vis en minst lika viktig komponent i jakten på kunskap och fågelskådarupplevelser, som förmågan att läsa av fåglarna. En fråga vi ställde till fågelskådarna var också hur de identifierar andra fågelskådare och deras kunskapsnivå. "Jag tar dom på jizzet!" svarade en kvinna, född 1945, och en man, född 1963, skrev även han, att han identifierar andra skådare på deras jizz. Lars Sund, som är född på 1940-talet, skriver att "människor har karaktärsdrag precis som fåglar" och att känna igen en människa bakifrån är detsamma som att ta en fågel på dess jizz.

När jag intervjuar Ralf, som är född på 1950-talet, poängterar han att fågelskådning är en verksamhet "där alla är beroende av varandra". Han tror att det bidrar till att det är en "socialt positiv verksamhet". Ralf berättar att när han är ute och skådar fågel och ser någon stå där med sin kikare kan han komma fram och ställa sig bredvid. "Man behöver inte säga något, möjligtvis ett hej. Sedan står man där och tittar ut och efter kanske fem minuter", berättar Ralf, "så säger den person som stod där först: 'Det flög förbi en praktejder i morse'. Då pratar man lite om vad man sett och om platsen".

Konstnären och fågelskådaren Bo Melin, som intervjuas i Radio P4 2011, understryker också den sociala aspekten av fågelskådning.

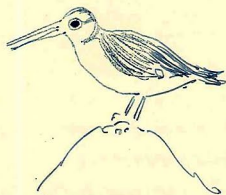
Fågelskådare är väldigt trevliga. Jag älskar fågelskådning på det sättet. Det spelar ingen

1952.

14.7. GÅRDSMYGEN KNÄPPER I TROLLSKOGENS
 RISHÖGAR O. HAR MOSJA I NÄBBET.
 TÄNKER HAN BYGGA BO?
 DET ÄR ANNARS TYGT PÅ FÅGELFRONTEN
 DET HÖR JAGNA LUD, FÖLJAS.
 BOFINNEN SJÄGER FINK, FINK.
 RÖDHAKEN HOPPAR I SNÄNS.
 TRE KRÄKOR FÖREKOMMA. MÅNNA
 SYNAS OGILLA DEM.

15.7. Vår vän GÅRDSMYGEN FORTVÄTTAR ATT
 HA MOSJA I NÄBBEN O. BYGGA HAN,
 ÄR DET PÅ DAMMA STÄLLE SOM 16ÅR.
 SÅG I SKOGEN Ö. TÄTTRETTEN EN
 FÅGEL (KÄTT LITEN) MED FLÄCKIGT BRÖST,
 SOM JAG INBILAR MIG KAN HA VÄRT
 TRÄDPIPLÄRKAN.

18.7. UNG? BARNNÄPPA? I Ö. DELEN AV
 L. STANSJÖN. BILDEN I FÅGELBOKEN
 VERKAR TÄMLIGT ÄN DETTA EX.

BOFINNFAMILJ, MKT.
 HEMNASTÄLL PÅ GÅRDEN.
 SNÖKATEVINGE I BJÖRK.

17.7. HITTAR I TRÄGÅRDEN I STAN 2 SJ. DÖDA
 (FÖRBJETADE) KOLTRASTUNGFÅGLAR. ÄR DET
 SVARTMEDLEN?

20.7. I BOCKFÄVREÅMLAN TILLTUSABE REDE FINN
 IDAG 2 UNOR, TROLLS KLÄCKTA IGÅR.
 POJKAR HA 21 GROTTA 2 METER DJUPET,
 VILKET KAN FÖRKLARA, ATT BOET INTE LÄNGRE
 ÄR SÅ VÄLJYDDAT.

23.7. GICK UPP FRÅN STATION. SÅG 2 HÄRDE SJUNNANS
 SOLAMN PÅ VÄGEN - ÄVEN GÅRDSMYG.
 KARIN SÄGER ATT Vår KOLTRASTUNGE VÄRT
 2 HÄRDE PÅ TILLJAMMARE MED PAPPAN.

27.7. MYCKET SMÅFÅGEL VID PUNKT 100. I SNÄNS.
 EN TALGOXFAMILJ, EN LÖVJÄGNARFAMILJ,
 GÅRDSMYGA, RÖDHAKEN O. EN LITEN
 FLÄCKIG MED TILL SYNER VIT ÖVERGUMP,
 VILKET VITA KANNE SATT PÅ VINGARNA.
 HITTAR INDET ABSJÖLT MOTIV I BOKEN,
 MEN MÖJLIGEN KUNDE DET VÄRA HÄMPUNG,
 I HÅ FÅL Q ELLER UNGFÅGEL.

28.7. MYCKET FÅGEL. SMÅFÅGELFLOCKAR. JAG SÅG
 LÖVJÄGNARE, TALGOXAL, BOFINNAN, TOFSMEJAN,
 KUNGFÅGLAN, RÖDHAKEN, GULSPARV, BLÄMES,
~~2 DET OKÄNNA STA ENTITON O DEN OKÄNNA~~
 SOM HADE EN YTTRELLIGARE OKÄNNA I
 SJÄLLKAP. DENNA SJÄNARE SÅG UT SOM
 21 SVARTHÄTTEFRJ

Den okände:

VIT ÖVERGUMP
 MYCKET TYGLIG.
 OKÄNNA STJÄLT
 FLÄCKIG FRAMTILL.

roll vad man har för jobb, vad man har för inkomst. Det är arbetslösa. Det är kvinnor och män. Det är härligt. Det är ju kunskapen som imponerar.

I en studentintervju från 1990-talet säger Lisbeth, som är född 1940, att "det är kunskaperna som gäller, vad man har för titel har ingen som helst betydelse".

När jag frågar Thomas, en fågelskådare född i mitten av 1960-talet, vad han tycker om dagens stora intresse för fågelskådning, svarar han att han inledningsvis känt sig hotad. Fågelskådandet har under hela hans uppväxt och vuxna liv varit hans tillflyktsort. Han såg framför sig hur denna skulle invaderas av unga hipa män med dyr utrustning. Men så blev det inte. Det krävs många års erfarenhet för att bli en bra skådare, poängterar Thomas. Nu småler han åt den mediala uppmärksamheten på fågelskådning och har inga problem att direkt avläsa nykomlingarna och skilja ut dem från de erfarna "riktiga" skådarna.

Kompetens och envishet

Hur blir man en bra, skicklig och kompetent fågelskådare? frågar jag Ralf. Han svarar att först och främst behöver man kunskap på basstadiet. Man behöver veta vilka alla fåglar är och i princip känna igen ungfåglar och vinterdräkter och var de finns i landet och vilka biotoper som finns. Dessutom bör man kunna läten och kunna känna igen fåglar på deras jizz. Ralf berättar att jizz är ett ganska nytt ord för honom.

Jag tror jag stötte på det första gången för tre fyra år sedan och sen har jag sett det i tryckta böcker också. Det handlar om den känsla man får. Det är egentligen tyst kunskap. Du ser en fågel som hastigt flaxar upp. Du ser någonting med dräkten. Du ser vilken plats det var och hur den flyger iväg och så vidare. Och du är inte riktigt säker på att det var, men allt sammantaget som är bara detaljer som inte räcker för en identifikation. På något vis så smälter det ihop med all den erfarenhet som du har också. Känslan är att det här var absolut en trast, till exempel. Sen kanske man kan gå vidare också. Men har man den känslan då har man ju ett slags förtrogenhetskunskap. Det är som en hantverkare skulle ha kunnat få en känsla för materialet.

Jag påpekar för Ralf att en sådan kunskap kräver lång erfarenhet. Han instämmer och säger att det "bara är att vara ute, ute, ute och sen att vara med andra, som kan mer". Det som ger kompetens, säger han, det är erfarenhet. Om du med hjälp av en bok försöker komma fram till vad det är för en fågel du ser, "då går du bara fel". Ralf påpekar också att eftersom ingen kan allt och eftersom det kan "vara över på några ögonblick när en fågel passerar" så har flera personer med sin sammanlagda "jizz-kompetens" stöd av varandra och större chanser att artbestämma fågeln som de bara sett som flyktigast.

Att det tar tid att bli en fågelskådare vittnar många om. Som Ralf påpekar räcker det inte heller att plugga in all kunskap sittandes hemma vid skrivbordet. Man måste ut på fältet. Christian Cederroth, som är född på 1960-talet och

en av fågelskådningens mest kända namn med en imponerande krysslista, får i en intervju 2011 frågan om de tre viktigaste egenskaperna hos en fågelskådare.

Kan man inte det vanliga då är man körd. Envishet. Det låter ju tråkigt. Finns inga genvägar. Måste vara ute. Man kan inte bli en bra skådare om man sitter inne. Lite envishet. Kritisk. Det låter ju fantastiskt tråkigt.

Ralf påpekar också under intervjun att det är det "systematiska lärandet" han tycker är intressant.

Jag vet ju att i jämförelse med dem som kan fåglar så kan ju jag väldigt lite, men dom som inte kan nåt dom tycker ju att jag kan otroligt mycket. Bara en sån sak som att locka på en domherre och den kommer. Det kan folk bli imponerade av.

Christian Cederroth påpekar att det är det svåra som är kul och att komma på nya saker. Vi kan inte så mycket som vi tror, påpekar han. Det är det han tycker är spännande. "Historien visar ju alltid att vi vet ju ingenting", säger han. "Förr trodde vi att solen snurrade runt jorden och att alla gråa trutar var gråtrutar. Nu kan vi skratta åt det där, att vi ingenting visste, men så har det alltid varit, till och med inom fågelskådningen."

Jag sprang ju på den första levande kaspiska truten i Sverige. Jag bestämde den till fiskmå. Mina unga medskådare undrade om det inte var en

gråtrut. "Du Christian, har inte du sagt att röd fläck är trut och inte mås?" Då fattade jag ingenting. Jag är femtio meter från en stor fågel i Sverige och vet inte vad det är. Sen tog det fem år att ta reda på vad det var.

Kryssjägare är ute efter att skåda sällsynta arter och på så vis öka antalet kryss på sina listor, men som Lars Sund påpekar är "enstaka fåglar som hittas långt ifrån sitt egentliga utbredningsområde totalt ointressanta ur vetenskaplig synvinkel". Det betyder att kryssjägarrens jakt oftast inte är vetenskapligt och miljömässigt motiverad och därför något som många skådare tar avstånd ifrån. De "seriösa" skådarna delar uppfattningen om att fågelskådning är och bör vara grundad i vetenskaplig kunskap, som utvecklas och fördjupas med erfarenhetsbaserade fältobservationer. Det "fantastiskt tråkiga" fältobserverandet kan (om man har tur) leda till nya upptäckter, till att vetenskapliga sanningar bekräftas, förändras eller omkullkastas.

Den kunskap som fågelskådare eftersträvar är en erfarenhetsbaserad kunskap, som vissa menar i en förgången tid tillhörde alla. Bondesamhällets människor förstod sig på naturen skriver Lars Sund, det var "folklig naturkunskap, som så gott som alla var delaktiga av". Han menar att för 40 år sedan var den kunskapen försvunnen. Genom att skåda fåglar och befinna sig i och med naturen kan man, enligt honom, återerövra den kunskap som gått förlorad.

För vissa av de "seriösa" skådarna leder alltså skådarjargongen bort från den naturvetenskapliga kunskapen om fåglarna och naturen och mot

fågelskådning som ett tävlande och samlande. Lars Sund skriver att "okunnigt folk använder termen kryssare eller bongare för fågelskådare i allmänhet, men alla skådare är nödvändigtvis inte kryssare". Han skriver också att "måttlighets-skådare har kontroll över sitt fågelbegär", och avstår på så vis från att tävla och våldföra sig på naturen. När skådare, trots kunskap om terminologin låter bli att använda den, markerar de således att de inte är kryssjägare, kryssare, bongare eller hårdskådare och att de inte deltar i art-hetsen. Istället signalerar de att de vill uppfattas som naturälskande och kunniga fågelskådare i vetenskapens tjänst. Som Lars Sund skriver är "måttlighets-skådaren ute efter naturupplevelser".

Naturupplevelser och tävlingar

Precis som Lars Sund understryker Ralf naturupplevelsen som det främsta skälet till att skåda fåglar. Han menar att det för honom handlar mindre och mindre om fåglarna och mer och mer om totaliteten. Fåglarna har blivit "bud-bärare om vilken årstid, vilken plats det är, om naturen och årets gång". Ralf menar att han genom fågelskådningen lärt sig "ett språk", som gör att han kan "läsa den plats" där han befinner sig. Han saknar att han inte har lärt sig lika mycket om träd, flora och annat, som geologi till exempel. Då skulle han kunnat "många språk och hela världen skulle vara som esperanto" för honom. I Ralfs naturupplevelse är sällan fågelarten i fokus utan det är snarare vad som hänt när han varit ute. Fåglarna blir ett slags medier som berikar platserna där han befinner sig. Men om det är en art han inte sett så många gånger eller

kommer att få se så många gånger till så är det "en större upplevelse", en extra dimension.

Lars Sund placerar däremot fågeln i fokus för naturupplevelsen. Han skriver att i grund och botten handlar det om att "göra fågeln till sin", att införliva den i en "samling av observationer som inte bara begränsar sig till fåglarna, utan också innefattar de speciella omständigheter under vilka de sågs". Detta skapar naturupplevelsen och "det outplånliga minnet av lyckan" han kände i det ögonblicket. Fågelskådning innebär, enligt honom, att man ständigt "upprättar och bekräftar band till naturen", men även till andra människor, levande och döda, som har funnit att "bevingade och befyädrade varelser hör till det väsentligaste här i livet".

När jag intervjuade Lars Sund uttryckte han, liksom Ralf, hur svårt det är att beskriva tjusningen i fågelskådning för den som inte är invigd. Båda menade att det egentligen inte går att rätt beskriva den upplevelse de får vara med om när de skådar fågel. Som nämnts liknade Ralf jizz-kunskapen vid en tyst erfarenhetsbaserad kunskap. Det finns således ett spänningsförhållande mellan å ena sidan skådarjargongen och de många dråpliga och underhållande berättelserna om kryssjägare och å andra sidan tystnaden kring och svårigheterna att formulera det som lockar och fascinerar med fågelskådning.

Kanske korresponderar detta med förhållandet mellan trendigt och traditionellt, mellan raritetsjakt och inhämtande av vetenskaplig kunskap, som finns i dagens fågelskådare. Med en sådan uppdelning finns dock en risk att man skapar en motsättning där ingen sådan

egentligen finns, för hos de flesta av de fågelskådare som 2012 svarat på vår nätbaserade frågelist, förenas trendigt och traditionellt. De kombinerar jizz-kunskap med miljömedvetenhet, deltar i ringmärkning, fågelinventeringar och miljöbevarande arbete, samtidigt som de också åker på drag och råkar ut för dippar.

Med utgångspunkt i termer som jizz, drag och dippar har jag velat visa att kunskap, erfarenhet och förmåga att förmedla detta, är väsentliga aspekter av fågelskådandets praktik. Fågelskådarterminologin, speciellt termen jizz, illustrerar att en fågelskådare bör ha erfarenhetsbaserad (tyst) kunskap och bra utrustning, för att få möjlighet att vara med om en riktig naturupplevelse och på så vis "göra fågeln till sin". Den erfarna skådare som kan identifiera en fågel på dess jizz har på så vis en annan naturupplevelse än den som inte kan läsa av fåglars eller andra skådares jizz.

Ralf säger att han är avundsjuk på dem som kan läsa en fågels jizz, för de upplever mycket mer än han gör. "De har tillgång till ytterligare dimensioner av stunden, nuet, upplevelsen" menar han.

I takt med att tekniken ökat möjligheterna för fler att skåda fågel har också tävlingsmomentet ökat. Detta har i sin tur lockat till sig nya fågelskådare och ökat fågelskådningens popularitet, men också gjort att många saknar den delade (tysta) kunskapen och därför får vara med om oönskade dippar. Det är tävlingsmomentet och den materiella hetsen vissa skådare tar avstånd ifrån genom att inte använda terminologin. De vill inte vara med och tävla. De menar att detta är miljövådligt och leder bort från vetenskapen, naturen och den erfarenhetsbaserade kunskapen. Det leder bort från vad fågelskådning för dem till syvende och sist handlar om: att få vara med om en stor naturupplevelse.

Referenser

Det finns mängder av litteratur om fågelskådning, både vetenskaplig och skönlitterär. I den här artikeln refereras bara till en bråkdel av det rika utbudet och främst till verk som har en skönlitterär prägel. Det är klassikerna *Birder, Tales of a Tribe*, skriven av Mark Cocker (2002), som tryckts i flera upplagor och även översatts till svenska under titeln *Skådare – ett släkte för sig* (2006), *The Big Twitch*, skriven av Sean Dooley (2005), *Kingbird Highway, The Biggest Year in the Life of an Extreme Birder* av Ken Kaufman (1997), översatt till svenska under titeln *Kingbird highway, en berättelse om fågelpassion* (2004) och Mark Obmasciks *The Big Year* (2004) som även blivit en långfilm med samma titel. Inspirerad av böcker som dessa skrev Lars Sund *En morgontrött fågelskådares bekännelser, dagboksblad maj–december* (2010), som är en viktig referens i artikeln. Jag har även gjort två inspelade samtalsintervjuer med Lars Sund. Inom svensk humaniora har dock inte så mycket skrivits om fågelskådning, till de få undantagen hör Katarina Saltzmans artikel "Challenging Nature. A site for hazardous waste and rare birds" i *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology* (2006), Per Samuelsons D-uppsats i sociologi vid Lunds universitet "Ser du tär-

nan i det blå? En studie av föreställningar om galenskap inom Club 300" (2006) och Elin Lundquists masteruppsats i etnologi vid Stockholms universitet "Artbestämmarna: En studie av hur seen den formas i fågelskådning" (2013). Utöver dessa har flera andra texter inspirerat, främst sådana som behandlar tyst kunskap och kulturanalyser. Även film, tidskrifter och internet har tjänat som underlag och inspiration. När jag sökt efter kunskap om termen jizz har framförallt två artiklar varit av stort värde. Den ena är Henrik Lernalers och Håkan Tunóns artikel "What knowledge is 'jizz'?", publicerad i *Ornis Svecica* 22 (2012) och den andra är David McDonalds "The etymology of jizz" i *Canberra Bird Notes* 21 (1996).

Samtalsintervjuerna jag gjort med Lars Sund och ytterligare sex fågelskådare finns arkiverade vid Institutet för språk och folkminnen, Uppsala. Även svaren på frågelistan om fågelskådning (M 281) är arkiverade i Uppsala. De sex utskrivna studentintervjuerna är ifrån Folkklivsarkivet i Lund (1994). Radiointervjun med Bo Melin är från programmet Mannheimer & Tengby i Sveriges radio P4 29 maj 2011. Intervjun med Christian Cederroth är en videoinspelning gjord i maj 2011 inför en dokumentär om fågelskådare, under arbete på produktionsbolaget Ickickfilm.